

1-сабақ

1-тақырып

«Өшпенділік тілі»:
формалары, белгілері, жіктелуі
және негізгі ұғымдары

Тақырыпшалар

- «Өшпенділік тілі» деген не, оның мақсаты мен қолданыстағы түрлері
- «Өшпенділік тілі» белгілері. Әлеуметтік желілер үшін "өшпенділік тілінің" "тиімді" болу себебі және ол ұрындыруы мүмкін жайттар
- «Өшпенділік тілінің» жіктелуі: «жұмсақ», «орташа», «қатты» және болуы мүмкін басқа да негіздер

Пәндер интеграциясы

«Қазіргі қырғыз тілі», «Қазіргі орыс тілі», «Қазіргі қазақ тілі», «Қазіргі тәжік тілі», «Қазіргі өзбек тілі», «Ана тілінің стилистикасы мен сөйлеу мәдениеті», «Журналистика негіздері», «Журналист этикасы», «Медиаэтика», «Сыни ойлау негіздері», «Медиа және ақпарат бойынша сауат».

Сабақ мақсаттары

Танымдық:

- студенттер «өшпенділік тілі» ұғымына анықтама бере алады;
- студенттер «өшпенділік тілінің» мақсатын, белгілерін, әлеуметтік желілерде, онлайн коммуникацияда қолдануға не себепті «тиімді» болып тұрғанын анықтай алады.

Әлеуметтік-эмоциялық:

- студенттер өз өміріне «өшпенділік тілінің» ықпалы қандай болатынын анықтай алады;
- студенттер «жұмсақ», «орташа» және «қатты» «өшпенділік тіліне» не жататынын түсіндіре алады.

Мінез-құлыққа қатысты:

- студенттер «өшпенділік тілі» лексикасын қолданбауға қатысты ұстанымы мен мотивациясын түсіндіре алады;
- студенттер қарым-қатынаста «өшпенділік тілінен» қалай бас тартуға болатыны туралы шешімін түсіндіре алады;
- студенттер «келісім тілін», толерант, дұрыс лексиканы насихаттау амалдарын ұсына алады.

Сабақ өткізу уақыты	1 сағат 20 минут
Сабақ өткізу әдістері	Дискуссия, шағын дәріс, ашық және жабық сұрақтар, ақпарат көздерімен, карточкалармен жұмыс істеу, слайд көрсету.
Бағалау әдістері	Өзін өзі бағалау парағы, ақпарат іздеу жұмысы.
Негізгі ұғымдар	«Өшпенділік тілі», холивар, троллинг, боттар, флуд, флейм, дискриминация, төзімсіздік, стереотип, расизм, ксенофобия, гомофобия, сексизм, коммуникация, астротерфинг.
Қажет ресурстар	Слайдқа басылған немесе флипчартқа жазылған сабақ мақсаттары, видео-проектор, компьютер, түсті қағаз, қайшы, маркерлер, тақта, скотч.

Сабақ жоспары

1. ҮЙІРУ

«КӨБЕЛЕКТЕР» ЖАТТЫҒУЫ: САБАҚТАН
АЛЫНАР НӘТИЖЕЛЕР ЖИЫНТЫҒЫ

Қажет материалдар: түсті қағаздан қиылған формасы мен түсі әртүрлі көбелектер.

Өткізу әдістемесі.

Студенттердің (сабаққа қатысушылардың) бәріне бір көбелектен беріп, сұрақ қою: «Көбелек символы нені білдіретінін білесіздер ме?». Бірнеше жауаптан соң немесе дұрыс жауап болмаған кезде жыл сайын 1 наурыз – Халықаралық дискриминацияға тосқауыл қою күні дүниежүзінің барлық түкпірінде адамдар әралуандықты мерекелеп, дискриминацияның барлық көрінісін жоққа шығару үшін «Құшақ жай да, көмек қолыңды соз» ұранымен бірігетінін айту керек.

Жойылған дискриминацияның символы – қайта туу символы ретінде кең танылған көбелек бейнесі.

Студенттерге бір көбелектен таратып, оның бейнесі нені білдіретінін қысқаша айтқан соң олардан сабақ тақырыбына назар аударуды және көбелекке осы сабақта өздері жауабын білгісі келетін үш нақты сұраққа дейін жазуды өтініңіз. Балаларға ойлануға және көбелекке сұрақ жазуға бірнеше ми-

нут беріңіз. Содан кейін әрқайсынан флипчартқа жақындап, сұрақтарын оқып беруді және көбелекті флипчарттың кез келген жеріне жапсыруды өтініңіз.

«ЖЕКЕ ТӘЖІРИБЕ» ЖАТТЫҒУЫ

Өткізу әдістемесі.

Оқытушы студенттерден өздері не жақындары интернеттегі қарым-қатынас барысында «өшпенділік тіліне», дискриминацияға, жеккөрінішті қоздыруға ұшыраған, троллингге, флудқа, флеймге немесе холиварға не тағы сондай нәрсеге тап болған кездердің бірін еске түсіруді және жазуды өтінеді. Оқып беру міндет емес, студент өзі ниет білдірсе ғана тәжірибесін топқа айтып бере алады.

ТАЛҚЫЛАУҒА ҚАЖЕТ СҰРАҚТАР:

- «Троллинг», «флуд», «флейм», «холивар» сөздеріне анықтамаңызды беріңіз.
- Айтып берген оқиғаңыз «өшпенділік тілін», «жеккөрініш тілін», «дискриминация тілін» қолданудың мысалы деуге келе ме?
- «Өшпенділік тілі», «жеккөрініш тілі» дегенді қалай түсінесіз?
- «Өшпенділік тілі» кімге «ұтымды» және ол неге ұрындыруы мүмкін?
- «Өшпенділік тілін» қолданудың қаупі қандай?

- Бүгінде интернеттегі «өшпенділік тілі» көп жағдайда қалай қабылданады деп ойлайсыз?
- «Өшпенділік тілі» құралдары әдейі не абайсызда қолданылуы мүмкін деп есептейсіз бе? Неге? Дәйек келтіріңіз.
- Араларыңызда ешқандай жағдайды еске түсіре/жаза алмағандар бар ма? Неге деп ойлайсыздар?

Оқытушыға арналған ескерту.

Әр тұжырым талқыланған сайын оқытушы белгілі бір терминнің/ұғымның анықтамасы жазылған слайдты көрсетуі керек, яғни дұрыс жауап айтылуға тиіс. Студенттер «Өшпенділік тілі» курсының бірінші сабағында теориялық базаны жақсы меңгерсе, курстың келесі бес тақырыбының ақпаратын оңай қабылдайды. Бұл студенттердің әр тұжырымды сауатты дәйектеуіне де көмектеседі.

2. АҚПАРАТПЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ

Бүгінде «өшпенділік тілін» таратуда әлеуметтік желілер үлкен роль атқарады.

«БОЛАДЫ ЖӘНЕ БОЛМАЙДЫ» ЖАТТЫҒУЫ

Қажет материалдар: Facebook әлеуметтік желісі мұсылман-рохинджаларға деген жеккөрініш туғызып, олардың Мьянмадан қуылуына себеп болғаны туралы 2018 жылғы кейс.

Кейс туралы дереккөз: БҰҰ ресми сайты, BBC сайты, habr.com блогы:

- <https://news.un.org/ru/story/2018/03/1326172> (БҰҰ тергеушілері Facebook-ті рохинджаларға деген жеккөрінішті қоздырды деп айыптады);
- <https://www.bbc.com/russian/features-45499424> (Әлеуметтік желі бирма тіліндегі жеккөрініш туғызатын жазбаларды жылдам өшіруге қауқарсыз болып шықты);
- <https://habr.com/ru/company/ruvds/blog/473806/> (Қалағанымыз осындай интернет пе еді: әлеуметтік медиа қалай адам өлтіретін қаруға айналды?).

Өткізу әдістемесі.

Оқытушы студенттерге Facebook әлеуметтік желісі қалай мұсылман-рохин-

джаларға деген жеккөрініш туғызуға қолданылғаны туралы 2018 жылғы кейспен танысуды ұсынады.

ТАЛҚЫЛАУҒА ҚАЖЕТ СҰРАҚТАР:

- Белгілі әлеуметтік желілердің бірі жеккөрінішті туғызуға пайдаланылып жатқанын неге бірден түсінбеді деп ойлайсыздар?
- Жағдайды бағалау қиын болды ма?
- Жағдайды біржақты сипаттауға бола ма?
- Қандай сөздерді «өшпенділік тілі» деп есептейсіз?
- «Өшпенділік тілін» көргенде қандай эмоцияны сезінесіз?
- «Өшпенділік тілін» қолданғанда кім ұтады, кім ұтылады?
- Жеке қарым-қатынаста, онлайн қарым-қатынаста және мәдениетаралық қатынаста «өшпенділік тілінің» қандай қаупі бар?
- Әрқайсымыз интернет сияқты коммуникация кеңістігіндегі «өшпенділік тілін» жою үшін не істей аламыз?
- Интернеттегі, әлеуметтік желілердегі ақпаратпен жұмыс істегенде нені естен шығармауымыз керек?

Оқытушыға арналған кеңес.

«Өшпенділік тілін» жою үшін әр елде дискриминацияға қарсы заңнама болғаны дұрыс екеніне мән беру керек. Орталық Азия елдерінің конституциясында дискриминацияға тыйым салатын нормалар бар, бірақ олар бұл ұғымның мәнін толық ашпайды, дискриминацияға қарсы жан-жақты қамтитын заңнама болмаған соң дискриминация мен оның түрлерінің халықаралық стандарттарға сай келетін анықтамасы да жоқ, қорғану механизмдері қарастырылмаған. Әрбір елдің дискриминацияға қарсы заңнамасы болғаны маңызды, ол мынадай норматив-құқық актілерінен тұруы мүмкін:

- конституцияның арнайы баптары;
- қол қойылған және ратификацияланған халықаралық құжаттар;
- дискриминацияға қарсы бөлек заңдар;
- қолданыстағы заңдарға, құжаттар мен кодекстерге қорғалған белгілер тізімінде атай отырып енгізілген түзетулер.

Еуропаның тәжірибесін мысалға келтіруге болады. Бұл саладағы міндеттемелер Еуропа Одағының әр мүше-мемлекетінде бір-бірінен айтарлықтай өзгеше түсіндіріледі: елдердің бірінде қылмыстық жауапкершілік тағайындалатын кейбір сөз түрі басқа елде пікір білдіру бостандығы шең-

берінде қорғалуы мүмкін. ЕҚЫҰ-ның «өшпенділік тілі» мәселесі бойынша ұстанымы оған қатысушы мемлекеттер арасында пікір алшақтығы барын көрсетеді. ЕҚЫҰ Министрлер кеңесінің № 10/05 шешімінде «жеккөрініш актілері мен көріністеріне, соның ішінде саяси мәлімдемелердегі жеккөрініш актілері мен көріністеріне бірден және кесімді түрде қарсы шығу қажет екені» баса айтылған, бірақ сонымен қатар пікір білдіру құқығы мен дискриминациямен күрес міндеті арасында тепе-теңдік ұстаған маңызды екені де мойындалады.

Нидерланд тәжірибесі назар аударуға тұрарлық. Нидерландта дискриминацияға қарсы қатал заңнама қабылданған, заңсыз материалды жою үшін 95% жағдайда оны авторларына немесе сайт иелеріне жай ғана көрсету жеткілікті. Бәрі жергілікті қоғамдық қорлардың бірінің «өшпенділік тіліне» үн қатуынан басталған еді. «Маджента» қоры интернеттегі дискриминацияға қатысты шағымдар бөлімі арқылы интернеттен «өшпенділік тілінің» мыңнан астам үлгісін өшіртті. Ол үшін қор авторларға немесе сайт иелеріне «өшпенділік тілі» қолданылған контентті өшіру туралы талап жолдаған.

Тағы бір жақсы тәжірибенің үлгісін Норвегия көрсетіп отыр. Норвегия

үкіметі 2016-2020 жылдарға арналған «Өшпенділік тілімен» күрес жөніндегі іс-әрекет жоспарын қабылдады. Ведомствоаралық іс-әрекет шеңберінде Жергілікті басқару және жаңғырту министрлігінің басшылығымен дискриминацияның түрлі формасымен күресуге бағытталған білім беру бағдарламалары жасалды; толеранттық пен келісім мәдениетін насихаттауға қаржы бөлінді, интернеттегі және күнделікті өмірдегі дискриминация оқиғаларына мониторинг пен зерттеу жүргізілді. Іс-әрекет жоспарында «мектептер мен университеттер оқушыларға көптүрлілікті құрметтеу мен мойындауды және «қолдамайтын дауыстар қоғамдастығында» өмір сүруді үйретуде маңызды роль атқаратыны» ерекше көрсетілген. Мұның демократия мен адам құқықтары тақырыбын оқытуға тікелей қатысы бар, ол — Норвегиядағы білім беру саласы міндеттерінің бірі және білім берудің базалық деңгейінің оқу бағдарламасына кіреді.

Біздің аймақтағы елдерде «өшпенділік тіліне» қарсы тұру үшін халық арасында, әсіресе жасөспірімдер мен басқа да жастар арасында медиа және ақпарат бойынша сауатты кең таратқан маңызды. Медиа және ақпарат сауатын дамыту — жастарға сыни ойлауды үйретудің шешуші амалдарының бірі. Бұл ақпаратты неғұрлым түсініп қабылдауға, фейкті, өтірікті шындық пен фактілерден ажырата білуге және «өшпенділік тілінің» ықпалына берілмеуге септігін тигізеді. «Өшпенділік тілінің» қаупі өте көп. Ол туралы біліп, оған қарсы тұра алу керек. Ең әуелі «өшпенділік тілінің» көпшілік сферасына енген адам нақты жау іздемейтінін атап өткен жөн — ол жауды ойдан шығарады, күнделікті ортасынан

ат қойып, жасап алады. «Өшпенділік тілінің» тағы бір қаупі қазіргі қоғам жаһанданып жатқанда оған объектив баға беретін өлшемдер шекарасының нақты болмауына байланысты: «қарапайым түсінік экстремизм немесе дискриминация жағдайларын «тәуелсіздікті қорғау», «ұлттық намысты қорғау», «дәстүрді нығайту» және тағы басқа деп бағалап жатады». «Өшпенділік тілінің» манипуляция жасайтын қасиеті де бар екенін айта кету керек, оның көмегімен «түпкі ниетті өте оңай жасырып, бір нәрсенің орнына басқа бірдеңені айтуға болады». Бірақ бұл «Өшпенділік тілі» курсының келесі тақырыптарында айтылады.

3. ӘРЕКЕТ ЕТ

Қажет материалдар: түсті карточкалар, скотч, маркерлер.

«СТЕРЕОТИПТЕРДІ БҰЗУ МЕН «ӨШПЕНДІЛІК ТІЛІНЕ» ҚАРСЫ ТҰРУ ЖОЛДАРЫН ІЗДЕУ» ЖАТТЫҒУЫ

Өткізу әдістемесі.

Оқытушы студенттерге 3-4 адамнан шағын топтарға бірігуді ұсынады. Содан кейін пікірлер жазылған карточкаларды таратады. Студенттердің міндеті — карточкалардан «өшпенділік тілінде» жазылған пікірлерді табу және «келісім тілін» қолданып, мүмкіндігінше қайта құрастыру. Содан кейін жалпы топқа оқып беру. Талқылау және қорытынды жасау.

Ескерту. Оқытушы Facebook әлеуметтік желісі Мьянмадағы мұсылман-рохинджаларға деген жеккөрініш туғызғаны туралы материалдар жарияланған:

- BBC сайтындағы: <https://www.bbc.com/russian/features-45499424>;
- БҰҰ ресми сайтындағы: <https://news.un.org/ru/story/2018/03/1326172>;
- <https://habr.com/ru/company/ruvds/blog/473806/> блогындағы

жазбалардың скриніндегі/фотосындағы сөздерді қолдана алады.

Екінші нұсқа. Оқытушы студенттерді шағын топтарға біріктіріп, «Өшпенділік тілінің белгілері қандай?» деген сұрақ туралы ойлануды, талқылау нәтижесін флипчартқа жазуды, оны жалпы топқа айтып беруді және қорытынды жасауды тапсырады.

«ӨШПЕНДІЛІК ТІЛІ» БЕЛГІЛЕРІ

- «Біз» және «олар», «өзіміз» және «басқалар» болып бөліну.
- Халық топтары арасындағы сенімсіздік пен алауыздықты қолдау, адамдардың жалпы адамзат құндылықтары төңірегінде бірігуіне кедергі болу.
- Этностық немесе әлеуметтік топ, тұтас бір ел аяқ астынан «жаман» атанады.
- «Біз оларға қарсымыз» деп кереғар қою.
- Фейк, жалған ақпарат.
- Дискриминация, дегуманизация (азғын етіп көрсету).
- Кемсітетін лексика.
- Адамдардың белгілі бір әлеуметтік/ұлттық/діни/басқа да тобына қарсы әрекетке үндеу (анық, жасырын).
- Манипуляция.
- Сыни ойдың болмауы.
- Ақпарат пен медиа бойынша сауаттың болмауы.

Оқытушыға арналған кеңес.

Студенттерге жастардың «өшпенділік тілін» қолдану деңгейін төмендетуге бағытталған түрлі жастар бастамасын мысалға келтіру керек. «Жеккөрініш тіліне жол жоқ» (No Hate Speech Movement) қозғалысының тәжірибесін айтуға болады. Бұл қозғалыс — Еуропа Кеңесінің жастарға арналған құқық қорғау онлайн кампаниясы. Ол «жеккөрініш тілін» қолдау деңгейін төмендетуге, мәселелерге қоғамды кең араластыруға және интернетте, әсіресе интернетті қолдануды басқару процестерінде жастардың азаматтық белсенділігін арттыруға бағытталған. Бағдарлама аясында блогерлер мен жас белсенділерге сабақ өткізіледі, мұнда олар интернетте «өшпенділік тіліне» ұшырасқан жағдайларын және онымен күресу амалдарын тату атмосферада өзара талқылайды.

Өзімізге «Интернеттегі «өшпенділік тіліне» қарсы тұру үшін әрқайсымыз не істей аламыз?» деген сұрақ қойған кезде тағы бір ел мен тағы бір жастар ұйымының тәжірибесін үлгі етуге болады. Әңгіме АҚШ пен ондағы «Жеккөрінішке қарсы серіктестер» аталатын жастар коалициясы туралы. Коалиция «Интернеттегі жеккөрініш: оқытушылар мен ата-анаға арналған ақпараттық анықтамалық» деп аталатын анықтамалықты жарыққа шығарды, ол ата-анаға, оқытушыларға, кітапхана жұмысшыларына және қоғамның басқа да мүшелеріне жастардың интернеттегі жеккөрінішті анықтауына және оны жеңуіне септігі тиетін инструменттер жиынтығын ұсынады.

4. ҚОРЫТЫНДЫ ШЫҒАРУ

Не білдім? Не үйрендім?

Тақырыпты бекіту үшін студенттерге мынадай тапсырма беріледі:

2019–2020 жылдары елдің жетекші бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланған белгілі бір әлеуметтік топқа қатысты орыс тіліндегі 15, мемлекеттік тілдегі 15 мақалаға интернет-қолданушылар «жұмсақ», «орташа» және «қатты» деңгейлі «өшпенділік тілін» (Александр Верховскийдің жіктеуі) қолданып жазған пікірлерді жинау.

Ақпаратқа шолу жасау

Бүгінде кез келген жастағы адамдар үшін, әсіресе жастар үшін негізгі коммуникация кеңістігі — интернет. Виртуал қарым-қатынасқа қолданылатын электрон құрылғылар тізімі айтарлықтай кеңейді. Жастар күн сайын уақытының көп бөлігін интернетте өткізеді және олардың басым көпшілігіне бұл — достармен арадағы күнұзақ үзілмейтін қарым-қатынастың негізгі амалы. Жастардың көбі үшін интернет — негізгі табыс көзі, кәсіби қызмет пен өзін өзі таныту алаңы. Жастар электрон ресурстарды ақпарат іздеуге, оқу материалдарын (презентация, жобалар және тағы басқа) дайындауға, ойын-сауық және басқа да мақсаттарға пайдаланады.

«Өшпенділік тілі» курсы ең әуелі ЖОО студенттеріне арналған. Бүгінде студенттер аудиториясы көп жағдайда ұлт жағынан әртүрлі, сондықтан студенттерге бірінші кезекте сөйлеу агрессиясында және «өшпенділік тілінде» байқалатын, тәжірибеге қарағанда, олар үшін агноним болып көрінетін терминдердің мағынасын түсіндіру керек. Олар — дискриминация, экстремизм, ксенофобия, гомофобия, расизм, сексизм, национализм, антисемитизм, этноцентризм, толеранттық, саяси дұрыстық сияқты терминдер.

Желідегі (виртуал) коммуникацияның өз ерекшеліктері бар. Ерекшеліктер деп қарым-қатынастың виртуал-

дығы мен анонимдігін, адамның өзін қайта-қайта әрі жылдам танытуына мүмкіндік беретінін, желідегі қарым-қатынаста өзіңді ойдан шығарылған атпен таныстыруға болатынын және бір мезетте бірнеше никнеймді қолдануға болатынын айта аламыз. Желідегі немесе интернеттегі қарым-қатынастың мейлінше еркін сипаты мен өзіне тән тіл ерекшеліктері бар: эмоцияға толы болуы, сөз қолданылатын және сөз қолданылмайтын ақпараттың үйлесуі, тіл құралдарын өзгеше қолдану. Ауызша және жазбаша тілдің шекарасы көрінбей қалады. Желідегі (виртуал) коммуникацияда агрессиясы бар коммуникатив стратегиялар мен тактикалар және сөйлеу агрессиясы құралдары, оның салдарынан «өшпенділік тілі» де (ағылшынша Hate Speech) тым көп қолданылады.

«Өшпенділік тілі» ұғымы мен оның табиғатын қарастырғанда интернетте жиі кездесетін холивар, троллинг, флуд, флейм сияқты төрт агрессив коммуникатив тактиканы айта кету керек.

Холивар (ағылшынша Holy War — киелі соғыс) — шешімі жоқ мәселеге қатысты түбегейлі кереғар көзқарас ұстанатын адамдар арасындағы дау. Мысалы, «шабдалы дәмді ме, нектарин дәмді де?» деген сияқты.

Троллинг — интернеттегі қарым-қатынаста қолданылатын әлеуметтік

араңдату немесе келемеждеу формасы, оны көптің аузында жүруге, танымал болуға, эпатажға ұмтылатын түр-тұлғасы анық қолданушылар да, жеке басын анықтау мүмкін болмайтын аноним қолданушылар да пайдаланады.

Флуд (ағылшынша Flood — су тасқыны) — интернетте қолданушылардың талқыланатын тақырыпқа қатысы жоқ мағынасыз хабарламалар алмаса әңгімелесу тәсілі. Әдетте флуд форумдар мен чаттарда әңгімені басқа жаққа бұру немесе троллинг үшін қолданылады. Мұндай хабарлама тарататындарды флудер дейді.

Флейм (ағылшынша Flame — от, жалын) — «әйтеуір дауласу үшін дауласу», көп қолданушы қатысатын сөйлесу орындарындағы (интернет-форумдар, чаттар, әлеуметтік желілер және тағы басқа) әдетте даудың бастапқы себебіне қатысы жоқ керіс.

«Өшпенділік тілі» терминіне (жеккөрініш сөзі, жеккөрініш тілі, жеккөрініш үгіт-насихаты, жеккөрініш туғызу, жеккөрініш себебімен айтылған сөз, ағылшынша Hate Speech) ресми халықаралық құжаттар мен зерттеушілер түрліше анықтама береді.

Қазіргі кезде оның жағымсыз сөздерді белгілейтін бірқатар анықтама-сы бар: «сөз экстремизмі», «сөйлеу (тіл) агрессиясы», «сөйлеу демагогиясы», «сөйлеу (тіл) жанжалы», «сөзбен зорлық-зомбылық жасау», «сөйлеу (тіл) манипуляциясы». «Өшпенділік тілі» — «келісім тіліне» қарама-қарсы ұғым. Келісім мінез-құлық пен қарым-қатынас құндылығы ретінде бәрінен бұрын ортақ көзқарас, ортақ ұстаным, ортақ өмір салты ұғымдарымен астасып жатыр.

«Өшпенділік тіліне» бір адамды немесе адамдар тобын кемсіте айтылған және олардың этнос, тарихи-мәдени шығу тегі, ұлты, діні, гендер болмысы, сексуал ориентациясы, мүгедектігі сияқты сипаттарына негізделген сөз деп анықтама беруге болады. Сол сияқты «өшпенділік тіліне» бейнелерде, видеожазбаларда немесе интернет пен күнделікті өмірдегі коммуникацияның басқа да кез келген формасында болатын бейвербал (сөз қолданылмайтын) көріністер де жатады.

«Өшпенділік тілінің» мақсаты — коммуникация құралдарын қолданып, төзімсіздікке негізделген жеккөрініштің барлық түрін қоздыру, өршіту немесе ақтап алу. «Өшпенділік тілінің» коммуникациясы қандай да бір адамдар тобына немесе жеке индивидуумдарға қатысты стереотиптерге, негатив тұжырымдарға және жалған сенімдерге сүйенеді. «Өшпенділік тілімен» кез келген адамды кемсітуге болады.

Сөйлеу агрессиясын зерттеуші белгілі маман Юлия Щербининаның пікірінше, «неғұрлым кең мағынада «өшпенділік тілі» — адамдарды санадан тыс (түпсанамен) немесе біле тұра агрессияға баурау итермелейтін сөздер мен тіл қолданыстары, агрессияны іске қосатын тетік». Автор «өшпенділік тілі» «бөтен», әдеттен тыс, адамдардың белгілі бір әлеуметтік немесе мәдени қауымының қалыптасқан стереотиптерінен айырмасы бар барлық нәрсеге деген жеккөрінішті білдіруге қолданылатынына ерекше мән береді. «Өшпенділік тілінің» таралу аймағы айрықша кең екенін айта кеткен дұрыс: ол әртүрлі тәжірибеде қолданылады — ресми, кәсіби салаларда да, тұрмыста да; оны саясаткерлердің сөзінен де, зейнеткерлердің әңгімесінен де, студенттердің, мектеп оқушыларының аузынан да, ерлі-зайыптының сөйлесуінен де кездестіруге болады. Юлия Щербинина «өшпенділік тілі» «ешкімге білдірмей, қазіргі

коммуникацияның әмбебап тіліне айналатынын, тұрмыстағы қарым-қатынас деңгейінен әлеуметтік жинақтау деңгейіне дейін жылдам көтерілетінін, шекара мен аумақ дегенді білмейтінін, себебі бүкіл сөйлеу кеңістігін, коммуникацияның барлық саласын түгел жайлайтынын» айтады.

Назар аударуға болатын тағы бір анықтама: «Өшпенділік тілі» — кейбір топқа жеккөрінішті білдіруден басқа мағынасы жоқ, заң бойынша қудаланатын коммуникация, әсіресе сондай коммуникация зорлық-зомбылыққа себеп болуы мүмкін жағдайда жеккөрініш білдіру. Бұл ең әуелі — нәсіл, этнос ерекшелігі, ұлттық шығу тегі, жынысы, діни сенімі, сексуал ориентациясы және тағы басқа бойынша айқындалатын адамдар тобына қатысты жеккөрінішке айдап салу».

Еуропа Кеңесі «өшпенділік тіліне» «нәсілшіл жеккөрінішті, ксенофобияны, антисемитизмді немесе жеккөрініштің төзімсіздікке негізделген басқа да кез келген формасын, соның ішінде ұлтшылдықты, этноцентризмді және мигранттар мен иммиграция көргендердің балаларына деген алауыздықты тарататын, үгіттейтін, ынталандыратын немесе ақтайтын сөздердің кез келген түрі» деген анықтама береді. Жеккөрініштің басқа да формаларына исламофобияны, христианофобияны, цыгандарға, еврейлерге және басқаларға қарсы көңіл-күйді жатқызуға болады.

Ең танымал видеохостинг YouTube «өшпенділік тілін» «жеке адамдарға немесе адамдар тобына қатысты нәсілі немесе ұлты; діні; мүгедектігі, жынысы, жасы, ардагер мәртебесі; сексуал ориентациясы немесе жынысы сияқты белгілі бір ерекшелігі бойынша зорлық-зомбылыққа немесе жеккөрінішке үндейтін сөздер» деп сипаттайды.

БҰҰ-ның нәсілдік кемсітушілікті жою жөніндегі комитеті «өшпенділік тілін» «адамның қадір-қасиеті мен теңдігінің негізгі принциптерін жоққа шығаратын және жеке адамдардың немесе халық топтарының мүддесін қоғамның алдында төмендетуді көздейтін, айналадағыларға қарата айтылатын сөйлеу формасы» деп түсінеді.

2016 жылы Еуропа комиссиясы мен әлеуметтік желілердің төрт негізгі платформасы Интернеттегі «өшпенділік тіліне» қарсы тұруға арналған мінез-құлық кодексін қабылдады. Бұл құжатта Еуропада мұндай контентті таратуға қарсы тұру мақсатында Facebook, Twitter, YouTube және Microsoft компаниялары бекіткен міндеттемелер бар.

«Өшпенділік тілі» туралы мағлұмат беруді арттырып, жеккөрініштің барлық көрінісімен, соның ішінде киберөлшеммен де күресу үшін Еуропа Кеңесінің Бас хатшысы 2013 жылғы 22 наурызда «Жеккөрініш тіліне жол жоқ» (No Hate Speech Movement) жалпыеу-

ропалық кампаниясын бастады. Бүгінде оны 42 елдің ұлттық комитеттері іске асырып жатыр. Кампания – Еуропа Кеңесінің зорлық-зомбылық экстремизмімен және терроризмге ұрындыратын радикализациямен күрес жөніндегі іс-әрекет жоспарының және Инклюзив қоғамдастық құру жөніндегі іс-әрекет жоспарының бір бөлігі. Адам құқықтары саласы бойынша білім беру арқылы интернеттегі «өшпенділік тілімен» күресуге арналған Bookmarks («Бетбелгілер») сияқты оқу құралдарын жасау жеккөрінішке қарсы қозғалыстың білім беру бағытын күшейтеді.

«Өшпенділік тілінің» екі формасы бар. Ашық айтылған, айқайлап тұрған, стереотиптерге, ярлықтарға және клишелерге толы болса, бұл – «өшпенділік тілінің» блатант формасы. Дүниежүзінің көп елінде мұндайды қудалайтын заң бар. «Өшпенділік тілінің» тікелей қорлау мәні жоқ жасырын, анық емес түрімен жұмыс істеу әлдеқайда қиын. Мұндай форманың мақсаты – азшылықтардың заңды екенін жоққа шығару (делегитимация). Израиль психологы Даниэль Бар-Талдың айтуынша, «санатқа қосу мәселесі қаралып жатқан топты делегитимациялау оны адамға қатысы бар деп танудан бас тарту болып есептелуі мүмкін».

**«ӨШПЕНДІЛІК ТІЛІ» БЕЛГІЛЕРІ.
ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕР ҮШІН "ӨШПЕНДІЛІК
ТІЛІНІҢ" "ТИІМДІ" БОЛУ СЕБЕБІ ЖӘНЕ ОЛ
ҰРЫНДЫРУЫ МҮМКІН ЖАЙТТАР**

Бүгінде «өшпенділік тілі» деңгейіне не нәрсе ықпал етуі мүмкін? «Өшпенділік тілін» көріп тұрғанымызды қандай белгілерге қарап анықтай аламыз?

Медиа практиктері мен теоретиктерінің пікірінше, «өшпенділік тілінің» пайда болуы мен таралуына қоғамның экономикалық, әлеуметтік және саяси өміріндегі дағдарыс әсер етуі мүмкін. Бұл жайт қоғамда жеккөрініш деңгейінің артуына, агрессияның көбеюіне ықпал етеді. Ол бірден виртуал кеңістікте, әлеуметтік желілерде, интернет беттерінде байқалады. «Өшпенділік тілі» офлайн кеңістіктен дереу онлайнға көшеді. Бақылаулар мен зерттеу нәтижелері «өшпенділік тілі» онлайн кеңістікте көп екенін растайды. Мысалы, MediaNet халықаралық журналистика орталығы жүргізген «Қазақстандағы әлеуметтік желілерде «өшпенділік тілін» бақылау» атты зерттеуге қарағанда, Facebook-тің қазақ тіліндегі сегментінде анық этностық немесе діни дискриминацияны білдіретін «қатты өшпенділік тілі» салыстырмалы түрде көп таралған.

Интернет желісін қолданушылар арасындағы «өшпенділік тіліне» психологиялық проблемалар мен кедейліктен, теңсіздіктен, дискриминациядан, жеке өмірдегі сәтсіздіктен, отбасындағы, балалармен, ата-аналармен арадағы қиындықтардан, кәсіби жетілуге жағдай болмағаннан туындаған күйзелістер де әсер етуі мүмкін.

Аталған жайттардың бәрі адамды әлеуметтік желілерде агрессия көрсету арқылы өзін мойындатуға тырысуына итермелеуі мүмкін, «өшпенділік тілі» арқылы ол шынайы өмірдегі ұдайы шиеленістен туған күйзелістен арылады. Әлеуметтік желілерге «өшпенділік тілі» ыңғайлы бола бастады. Жасырын никпен өзгелерге тіл тигізуге, шабуылдауға болады. Шабуылға әйелдер, ерлер, гейлер, басқа этнос, табысты мол таныс адамдар және тағы басқалар ұшырауы мүмкін. Бұл жағдайда қолданушы негатив энергиясын тарату үшін кез келген себепті пайдаланады.

«Өшпенділік тілін» біртіндеп көбейтудегі мақсат — дискурсив кеңістіктің ұлғаюына ықпал ету, кейбір топқа жеккөрініш туғызу, қоғамды агрессиялы күйге түсіру. Арандату, дискриминация, экстремизм сипатындағы бірлі-жарым хабарлама әлдеқандай ерекшелігі бар жаппай коммуникатив әрекетке айналғанын байқауға болады. Медианы зерттеушілердің пікірінше, «троллядау» етістігінің өзі әлдеқашан виртуал болу шегінен шықты, оған көптің ауызекі тілінен де, тіпті дәстүрлі баспасөзден де орын табылды, бұл қазіргі заманның арандатуға тырысу мен сөзге жауап бермеу сияқты келеңсіз тұстарын көрсетіп отыр.

Сонымен бірге «өшпенділік тілі» адамдардың кейбір тобының бірдеңені қабылдауға құлықсыздығынан көрінуі мүмкін. Феминитивтерге қатысты

жағдай сондай болды. Біздің ойымызша, феминитивтер — тамаша мысал. «Авторка», «редакторка», «психологиня», «блогерка». Неге екені белгісіз, «хайп», «флекс» сияқты жаңа сөздер бүгінде дәл феминитивтер сияқты қоғамның сыны мен наразылығына ұшыраған емес. Зерттеушілердің пікірінше, бұған біздің қоғамда андроцентризм, яғни дүниені ерлерге қатыстыра тану кең тарағаны себеп.

Осылайша «өшпенділік тілі» өзара қарсы қоюға, қандай да бір топқа жеккөрінішті білдіруге пайдалануға болатын айырмашылыққа көбірек сүйенеді. Бұл — нәсіл, ұлт, дін, гендер және тағы басқа белгі бойынша ажыратылатын адамдар тобына қатысты жеккөрінішке айдап салу. Нәсілдік, этностық, діни топтарға, әйелдерге, басқа да азшылық өкілдеріне тіл тигізу деп есептелетін кез келген сөз формасын «өшпенділік тілі» дей аламыз.

«Біз» және «олар», «өзіміз» және «басқалар» деп бөліну және «біз оларға қарсымыз» деп кереғар қою ғана емес, тұтас елді, этностық немесе әлеуметтік топты, жеке адамды «дұшпан», «жаман» деп мәлімдеу де «өшпенділік тілінің» белгісі бола алады. Қазіргі коммуникацияда «біздікі-бөтен» антирезасы тұрмыс деңгейінде, ауызекі тілде де, саясаткерлердің сөзі мен журналистердің, блогерлердің материалдарында да айтарлықтай жиі кездеседі. Онлайн және офлайн коммуникациядағы «өшпенділік тілі» белгілеріне манипуляция мен оның түрлі формасы, дискриминациялайтын лексиканы қолданып сөйлеу де жатады. Сыни ойдың, ақпарат және медиа бойынша сауаттың болмауы да — «өшпенділік тілінің» қазіргі заманғы белгілері.

«Өшпенділік тілінің» тағы бір белгілері — фейктер, жалған ақпарат. Хабарлама жолдаушылар сол арқылы идеяларын, көзқарастарын, түсініктерін насихаттайды немесе қоғамды белгілі бір әрекетке итермелейді.

«Сова» ақпарат-талдау орталығының сарапшылары (Ресей Федерациясы) «өшпенділік тілін» «келісім тілінен» ажыратуға мүмкіндік беретін **белгілер шкаласын** жасап шығарды. Олардың пікірінше, онлайн немесе офлайн коммуникацияда мына нәрселер байқалса, демек, ол — «өшпенділік тілі»:

- 1) нақты жағдайда объектіні көрсете отырып, соған зорлық-зомбылық жасауға үндеу;
- 2) мақалаларда, құжаттарда, тағы басқаларда пайдалануға болатын құралдар арқылы зорлық-зомбылық жариялау (соның ішінде «Жидтерді ұр!» деген сияқты абстракт үндеумен);
- 3) дискриминацияға үндеу, соның ішінде жалпы ұрандар түрінде;
- 4) зорлық-зомбылық пен дискриминацияға жасырын үндеу (зорлық-зомбылықтың немесе дискриминацияның «жағымды», тарихи немесе қазіргі заманғы үлгілерін насихаттау; «оларға бүйтсе, жақсы болар еді», «баяғыда сөйту керек еді», тағы сол сияқты сөздер);
- 5) мәтіннің немесе оның үзіндісінің арнайы мәнерімен этностық немесе діни топтың негатив образын жасау;
- 6) зорлық-зомбылық пен дискриминацияға үндеу.

нацияның тарихи деректерін ақтау;

- 7) зорлық-зомбылық пен дискриминацияның жалпы мойындалған тарихи фактілеріне (мысалы, Ленинград блокадасының, Холосттың маштабына) күмән келтіретін сөздер;
- 8) қандай да бір этностық немесе діни топтың кем дамығаны туралы (мәдениетінің, интеллект мүмкіндіктерінің кемшіндігі, жасампаз еңбекке қабілетсіздігі) тұжырымдар (мысалы, «кавказдықтар базарда ғана жұмыс істейді», «орыстар алқаш»);
- 9) белгілі бір этностық немесе діни топтың тарихи қылмыстары туралы тұжырымдар;
- 10) белгілі бір этностық немесе діни топтың қылмысқа бейімдігі туралы тұжырымдар (мысалы, «цыгандар – ұры»);
- 11) этностық немесе діни топты немесе оның өкілдерінің бәрін кемсітетін немесе қорлайтын контексте айту (соның ішінде қылмыс хроникасында немесе жай ғана сол этноним айтылғанда).

Журналистер қоғам пікіріне әсер ете алатыны белгілі. Материал қалай берілсе, кең аудиторияның белгілі бір тақырыпқа, мәселеге қатынасы да сондай болады. Журналист жалған тұжырымдарға, стереотиптерге жол беріп, «өшпенділік тілін» қолданса, онда жеккөрініш пен өшпенділіктің өршуіне себепкер болады, мұның арты қоғамда зорлық-зомбылыққа, агрессияға ұрындырады. Өкінішке қарай, бүгінде елдерімізде кейбір БАҚ

пен әлеуметтік желі үкімет пен халықтың ғана емес, азаматтардың да өзара гибрид соғысының алаңына айналып отыр.

Тіл агрессиясының екі типі бары айтылады – саналы және санасыз. Бұл тіл агрессиясында троллинг деп аталатын жаңа коммуникация инструменті белсенді қолданылады. *Троллинг* (ағылшыншадан аударғанда «балықты жылтырауықпен аулау») – бүгінде интернеттегі коммуникацияның ажырамас әрі белсенді дамып жатқан сегменті. «Өшпенділік тілінің» бұл инструментінің әдістері – агрессия мен жанжал. Қолданылатын құралдары: арандататын хабарлама, балағат сөз, өтірік, керіс, айдап салу, азғыру. Бұл инструменттің мақсаты – сөйлеушілердің абыройына нұқсан келтіру, дискуссияны өзгерту, талқылауды бос әңгімеге айналдыратын мағынасыз дау – флейм мен флуд құрастыру арқылы назарды талқыланатын мәселеден басқаға аудару. Мысалы, 2020 жылғы 15 шілде мен 15 тамыз аралығын қамтитын «Қырғызстанның сайлауалды дискурсындағы өшпенділік тілі» есебінің бірінші шығарылымында «Бітімгершілік және медиатехнологиялар мектебінің» сарапшылары журналистер әлеуметтік желілердегі жеке адамдарға қатысты троллинг бар ақпаратты мұқият тексермей пайдалана беретінін айтты. «Бітімгершілік және медиатехнологиялар мектебінің» талдауы БАҚ-та саяси партиялардың тізім жасақтағаны, съезд өткізгені немесе кандидаттары сөйлегені туралы жаңалық пайда болысымен-ақ түрлі топқа қатысты жеккөрініш пен дискриминацияға толы сөздер көбейгенін анықтаған. Бұған қоса, әртүрлі тұлғаларға қатысты кемсітетін пікірлер мен троллинг те тіркелген. Бұл фактілер

қоғамдағы дискуссия мәдениеті мен қақтығыс деңгейі қандай екенін көрсетеді.

Медианы зерттеушілердің пікірінше, троллинг дами бермек, жаңа коммуникатив кеңістіктерді (экономика, саясат, ғылым) игере түседі, бәсекелестермен күрес әдістерін жетілдіре түседі.

Кейінгі жылдары интернет-коммуникацияда «өшпенділік тілінің» *астротерфинг* деп аталатын тағы бір инструменті белсенді бола түсті, ол — троллингінің ақша төленетін түрі, мақсаты — жалған қолданушылар арқылы жасанды қоғамдық пікір туғызу. Әдетте мұндай «өшпенділік тілі» агрессия мен жанжал арқылы көрініс береді. Қолданатын құралдары: арандататын хабарлама, бір жазбаны ары қарай тарату, бәріне кінә тағу, керісу, айқай, айтылғанды жоққа шығару. Мақсаты — талқыланып жатқан тақырыпты жоқ қылу, қоғамда қалыптасқан ережелерді бұза отырып, флейм жасау, кемсіту, репутация мен имиджге нұқсан келтіру, фейк тарату, әлдекімдерді сенімнен айыру.

**«ӨШПЕНДІЛІК ТІЛІНІҢ» ЖІКТЕЛУІ:
«ЖҰМСАҚ», «ОРТАША», «ҚАТТЫ»**

«Өшпенділік тілі» шартты түрде «жұмсақ», «орташа» және «қатты» деп бөлінеді. «Өшпенділік тілінің» бірнеше классификациясы бар, олар «өшпенділік тілінің» стратегияларынан да, құралдарынан да тұрады. Ең танымалдары – Александр Верховский, Михаил Кроз бен Наталия Ратинова және Санкт-Петербургтегі Еуропа университеті жасаған классификациялар.

Александр Верховскийдің «өшпенділік тілін» жіктеуі

- «Қатты өшпенділік тілі» – зорлық-зомбылыққа немесе дискриминацияға тікелей немесе делдалсыз үндеу; жалпы ұрандарды қолданып, зорлық-зомбылыққа немесе дискриминацияға үндеу; зорлық-зомбылық пен дискриминацияға астыртын үндеу.
- «Орташа өшпенділік тілі» – дискриминация мен зорлық-зомбылықтың тарихи жағдайларын ақтау; белгілі бір этнос тобының қылмысқа бейімдігі туралы тұжырым айту; қандай да бір әлеуметтік топтың беделіне нұқсан келтіру үшін оның Ресейдің және/немесе шетелдің саяси және мемлекеттік құрылымдарымен байланысы бар екенін айту; қандай да бір этнос тобының материалдық байлық, билік құрылымдарына өкілдік ету және тағы басқа жөнінен үйлесімсіз артықшылығы бар екені туралы

пайымдау; белгілі бір әлеуметтік топты «қоғамға, мемлекетке және басқаларға жағымсыз әсері бар» деп айыптау.

- «Жұмсақ өшпенділік тілі» этнос тобының жағымсыз образын қалыптастыру; этнос тобының атауын кемсітетін контексте атау; этнос тобының кем дамығаны немесе моральдық кемшілігі туралы тұжырым жасау; әлеуметтік топты немесе оның өкілдерін кемсітетін немесе қорлайтын контексте атау; ксенофобиямен айтылған сөзден үзінді келтіру немесе сондай мәтінді сұхбат берушінің пікірі мен мәтін авторы (журналистің) ұстанымының ара-жігін білдіретін тиісті түсініктемесіз жариялау; газеттен анық ұлтшылдық үгіт-насихатқа редакцияның түсініктемесінсіз немесе басқа пікірсіз орын беру.

Михаил Кроз бен Наталия Ратинованың «өшпенділік тілін» жіктеуі

- «Жалған идентификация». Этносқа қатысты стереотипті, ұлттың, нәсілдің, діннің және тағы басқалардың жағымсыз образын қалыптастыру мен күшейту.
- «Жалған атрибуция». Дұшпандық іс-әрекет пен қауіпті пиғылды белгілі бір ұлттың, нәсілдің, діннің және басқаның өкілдеріне телу.

- «Өтірік қорғану». Белгілі бір ұлтқа, нәсілге, дінге, тағы басқаға қарсы іс-әрекетке қозғау салу.

Еуропа университетінің классификациясы барлық мәтінді екі санатқа бөледі:

- «БІЗ» тобы және «ОЛАР» тобы болып бөліну белгілері бар салыстырмалы түрде жұмсақ «өшпенділік тілінен» тұратын мәтіндер;
- «ОЛАР» тобына қатысты жағымсыз іс-әрекетке үндейтін қозғаушы конструкциялары да бар салыстырмалы түрде қатты «өшпенділік тілінен» тұратын мәтіндер.

«Өшпенділік тілін» қарапайым интернет-қолданушылар ғана пайдаланбайтынын бұған дейін айтқан едік. «Зорлық-зомбылық лексикасын» жоғары лауазымды мемлекет, қоғам қайраткерлерінен, саясаткерлерден естіп, олардың айтқандарын оқып жатамыз. Бұл – қоғамдағы әлеуметтік, саяси процестердің, білім беру деңгейінің, мәдениет нормалары мен құндылықтарының көрінісі. Әрі бұл бір адамның да, адамдар тобының да, тұтас елдің де өміріне қауіпті болуы мүмкін (Мьянма кейсін еске түсірейік).

Мұндай лексиканы қолданған автор қоғамда зорлық-зомбылық, өшпенділік тілін тікелей не астыртын түрде орнықтырады. Кейде қоғамға қайырыла сөйлегенде екпінді дұрыс қоюды және сөзді дұрыс таңдауды ұмытып кететін саясаткерлердің пікірі ең көп қауіп төндіреді. АҚШ-тың бұрынғы президенті Дональд Трамптың Twitter-дегі риторика мен «өшпенділік тілі» лексикасына толы сөздерін

мысалға келтіруге болады. Оның кейбір елге қатысты «өшпенділік тілін» қолданып айтқан текетірес риторикасы деструктив медиаықпал қолдануға негіз болғаны сырт көзге анық білінген еді. 2021 жылдың басында Twitter Трамптың аккаунтын біржола бұғаттады, компания мұны «зорлық-зомбылыққа одан әрі айдап салу қауіпті» деп түсіндірді. Дүниежүзі бұқаралық ақпарат құралдарының хабарлауынша, әлеуметтік желі қызметкерлері де осыны талап еткен.

Саясаткерлер, соның ішінде оппозиция бағытындағылар мемлекеттік биліктің қазіргі өкілдеріне қарата сөз сөйлегенде «Трамп моделін» жиі қолданады. Толеранттық төзімсіздікке ауысады; адамды құрметтеп сөйлейтін мәнер кемсітетін және менсінбейтін мәнерге айналады; тұлғааралық қатынастарды сипаттайтын сыпайылық оның антиподымен, дөрекілікпен алмасып қоймай, ашық тіл тигізуге де жол беріледі; қарым-қатынастағы сенімнің орнын күмән басады; бұрынғы одақтас енді қарсылас деп қаралады; бұрынғы дос зұлым жау боп кетеді. «Өшпенділік тілінің» «дәлелі» – фактіге сүйену емес, сенімнен айыру, манипуляция, фейктер.

Қосымша материал

1. European Commission and IT Companies announce Code of Conduct on illegal online hate speech (Тақырыптың аудармасы: Еуропа комиссиясы мен цифрлық компаниялар Интернеттегі заңсыз ксенофобиялық пікірлермен күрес жөніндегі мінез-құлық кодексін енгізгенін хабарлады [Еуропа комиссиясының пресс-релизі, 2016 жылғы 31 мамыр] Ағылшын және басқа тілдерде). // URL: <http://europa.eu/rapid/press-releaseIP-16-1937.en.htm/>
2. Интернеттегі адам құқықтары жөніндегі Еуропа Кеңесінің жеккөрініш тілін қабылдау деңгейін төмендетуге және интернетті басқару процестерінде жастардың онлайн үлесі мен азаматтықты дамытуға бағытталған жастар кампаниясы. (Ағылшын және француз тілдерінде). // URL: <http://www.nohatespeechmovement.org/>
3. Hate on the Internet: A Response Guide for Educators and Families. December 2003 (Тақырыптың аудармасы: Интернеттегі жеккөрініш: оқытушылар мен ата-анаға арналған әрекет ету жөніндегі нұсқаулық, 2003 жылғы желтоқсан) // URL: <http://www.partnersagainsthate.org/publications/index.html/>
4. «Өшпенділік тілін» түсіндіру: практикалық оқулық, 2015 жылғы редакция / Article 19, 2019. // URL: <https://www.article19.org/wp-content/uploads/2015/12/A19Hate-Speech-Report-2018Russian.pdf>
5. Зорлық-зомбылық экстремизміне тосқауыл қою жөніндегі әдіс-тәсілдер қоры, — ЮНЕСКО, 2016. // URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002446/244676r.pdf>
6. В. Лихачев. Өшпенділік тілі: көпшілік пікірталаста бұған қалай жол бермеуге болады? Журналистерге арналған техника. [Электрон ресурс: «Бітімгершілік және медиатехнологиялар мектебі» жобасы тренері мастер-класының видеожазбасы (School of Peacemaking and Media Technology)]. // URL: <http://www.ca-mediators.net/ru/vebinary/42-yazyk-vrazhdy-kak-izbezhayetogov-publichnoy-diskussii-tehniki-dlyazhurnalistov.html>
7. Council of Europe. Bookmarks — A Manual for Combating Hate Speech Online Through Human Rights Education, 2016. (Тақырыптың аудармасы: Бетбелгілер: интернеттегі жеккөрініш тілімен адам құқықтары саласындағы білім беру арқылы күресу жөніндегі оқу құралы). // URL: <https://rm.coe.int/168065dac7>
8. Уиллаби [Willoughby] Б. Студенттер ортасында жеккөрінішпен күрестің 10 әдісі: студент-белсенділерге арналған әрекет ету жөніндегі нұсқаулық [10 Ways to Fight Hate on Campus: A Response Guide for College Activists]. — Southern Poverty Law Center, 2004.
9. Көшбасшы құрдастар: мектептері мен қауымдарында өзгеріс көзі боламын деген жастарға қалай көмек-

тесу керек [Peer Leadership: Helping Youth Become Change Agents in their Schools and Communities] / Жек-көрінішке қарсы серіктестер, 2002 жылғы шілде.

10. Трамп Twitter-де біржола бұғатталды – әлеуметтік желі қызметкерлері де соны талап еткен еді. [Электрон ресурс: Meduza, «Оқиғалар» бөлімі] // URL: <https://meduza.io/feature/2021/01/09/tramp-navsegda-zabanili-v-tvittere-posle-togo-kak-etogo-potrebovali-dazhe-sotrudniki-sotsseti>

Негізгі дереккөздер тізімі

1. Верховский, А.М. Тілім менің... Ресей бұқаралық ақпарат құралдарындағы этностық және діни төзімсіздік проблемасы / А.М. Верховский. – М.: «Панорама» орталығы» ӨҚҰ, 2002. PDF форматындағы мақала. // URL: <https://www.article19.org/wp-content/uploads/2015/12/A19Hate-Speech-Report-2018Russian.pdf>
2. Евстафьева, А. В. Бұқаралық ақпарат құралдарындағы «өшпенділік тілі»: қолданудың лингвистикалық және экстралингвистикалық факторлары / А. В. Евстафьева: автореф. дис. ... филол. ғыл. канд. - Тамбов, 2009. - 26 бет.
3. Кожевникова Г.В. Өшпенділік тілі: журналист қателері типологиясы [Электрон ресурс] // «Сова» [Сайт]. // URL: <https://www.sova-center.ru/hatespeech/publications/2006/12/d9803>.
4. Кроз, М.В., Ратинова, Н.А. Эксперттердің өшпенділік пен жеккөрініш туғызуға бағытталған материалдарды бағалауы / М.В. Кроз, Н.А. Ратинова // Жеккөрініш құны. Ресейдегі ұлтшылдық: мақалалар жинағы; құраст. А. Верховский. – М.: «Сова» орталығы, 2005. –75–92-б.
5. Медиа және ақпарат бойынша сауат //Авторлар ұжымы: Лэйла Ахметова, Дмитрий Шорохов, Айгүл Ниязғұлова. ЮНЕСКО-ның Алматыдағы бюросы, 2015. - 36 б.
6. «Өшпенділік тілін» түсіндіру: практикалық оқулық, 2015 жылғы редакция // Article 19. [Электрон ресурс: БҰҰ тергеушілері Facebook-ті рохинджаларға деген жеккөрінішті қоздырды деп айыптады. [Электрон ресурс: БҰҰ Орыс жаңалықтар қызметі, 2018]. // URL: <https://news.un.org/ru/story/2018/03/1326172>
7. Чепкина, Э. В. Бәрі бірауыздан: корпоратив баспасөздегі келісім тілі / Э. В. Чепкина // «Известия Уральского государственного университета». – 2006. – № 40. – 136–146-б.
8. Щербинина, Ю.В. Сөйлеу агрессиясы. Өшпенділік территориясы / Ю.В. Щербинина. – М.: Форум, 2012. – 400 б.
9. Қырғыз Республикасының сайлауалды дискурсындағы «өшпенділік тілі». [Электрон ресурс: Орталық Азиядағы Бітімгершілік және медиатехнологиялар мектебі. Бішкек: 9-09-20 күнгі жаңалық ақпараты]. // URL: <http://www.ca-mediators.net/ru/5379-yazyk-vrazhdy-v-perdvybornom-diskurse-monitoring-i-analiz.html>
10. Facebook мұсылмандарға жеккөрініш туғызуға көмектескен ел. [Электрон ресурс: BBC NEWS. Орыс қызметі, 2018]. // URL: <https://www.bbc.com/russian/features-45499424>

12. Қалағанымыз осындай интернет педі: әлеуметтік медиа қалай адам өлтіретін қаруға айналды? [Электрон ресурс: Хабр: Н. Цаплин. Мақала, 30.10.19]. // URL: <https://habr.com/ru/company/ruvds/blog/473806/>
13. «Сова» ақпарат-талдау орталығының материалдары. // URL: <https://www.sova-center.ru>